

A gályarabok emlékérméi

A magyar gályarabok történetét sokan sokszor megírták már, de ritkán látunk rá arra, hogy hogyan élték meg a szenvedők azokat a nehéz időket. Jobbára csak a passiójuk elbeszélését ismerjük, de annak tárgyairól, kellékeiről nem tudunk. Itt most egy „gályarabereklyét” szeretnék bemutatni.

Tóth Ferenc (1768–1844), a pápai református teológiai tanár és püspök írja az egyháztörténetében, mégpedig Csúzi Cseh Jakab dunántúli püspök életrajzában a következőt: „Mindenik Gallyarab Papnak adatott egy ezüst Emlékeztető Pénz.”¹ A pénz létezését valószínűsíti az érme leírása külsőleg (rajta Ruyter gályái) és szövegesen is (holland körirattal), kép nincs közölve emellett. A kontextus azonban elbizonytalanító: éppen Csúzi Cseh Jakab nem volt gályarab, ugyanis köztudott, hogy hamarabb szabadult trieszti börtönéből: kiváltotta magát pénzen, és Bécsbe indult, hogy pénzt szerezzen társainak a kiváltására. Ez a történet ugyan Kocsi Csergő Bálintnál nem olvasható (ami viszont mindenki által hozzáférhető volt, mivel a Debreceni Ember Pál által szerkesztett egyháztörténet függelékében jelent meg 1728-ban), de Otrókocsi *Furor bestiae*-jében viszont igen, és pedig névvel, adattal említve.² Ennek kézírata kevésbé volt ismert – akár ez is lehet ennek a téves említésnek a hátterében.

Vagy pedig egy ennél körmönfontabb megoldás jöhet szóba: a 19. századi egyháztörténész vigyázott, hogy a hitbeli békék korában semmi sértőt ne mondjon és túlzott részrehajlással se éljen saját felekezete irányában. A mártír-témát nagyon ügyesen kerülte az egyháztörténete mindkét kötetében, s csak határhelyzetekben jelenítette meg. Ebben az esetben ez a szemlélet akként érvényesült, hogy Tóth Ferenc beszámolt a gályarabságról, mégpedig annak a dunántúli püspöknek az életrajzában, aki ennek kapcsán szenvedett hosszú fogságot, de soha nem hangsúlyozta senki vele kapcsolatban itthon, hogy mártír lenne, és ezt nem tette az egyháztörténész sem. Valós leírást adott a pénzérméről, de egy lábjegyzet sem rögzítette ennek a tulajdonosát, származási helyét. Finom megoldás. És az évszámot pedig elrontotta (megesik ez egyébként a római számoknál), így lehet az, hogy száz év híján éppen a megszabadulás évében kapták volna meg az érmét a gályarabok (1676-ra van dekódolva, csak hibásan 1576-tal szerepel az egyébként 1666-os évszám). Úgy látszik, hogy ráértette az egyháztörténész a helyzetre: mintha a pénz éppen a gályaraboknak készült volna. Pedig a körirat holland szövege egyértelmű: a második holland–brit háború nevezetes győzelmét írja le (az 1666. jún. 1–4. közti, ún. négynapos csatát), ami Ruyter leghíresebb tengeri ütközete volt.

Tóth Ferencnek az OSZK-ban található hagyatéka rengeteg levelet tartalmaz, melyek az egyháztörténészhez íródtak, és azt jelzik, hogy pontos kérdésekkel fordult levelezőpartnereihez, adatok, források kutatása ügyé-

¹ TÓTH FERENC: A' helvétziai vallástételt követő Tul a' dunai superintendenciában élt református Püspökök élete, e' jelen való időkig lehozva. Győr, 1808. 127–129. p.

² Ld. OTROKÓCSI FÓRIS FERENC: Fenevad dühöngése. Ford., sajtó a. rend.: Herpay Gábor, bev.: Csikesz Sándor. Bp., 1933. (Antiqua Bibliotheca Ecclesia Reformatae Hungariae, III/1.) 57. p.

ben.³ Szerepelnek ebben zsinati jegyzőkönyvek, életrajzi adatok, pénzér-mék, egyházközségi iratok kettős céllal: az egyháztörténet megírása és egy egyházi életrajzírói lexikon összeállítása érdekében. De az emlékérem örökösére utaló nyomot ebben a hagyatékban még nem találtam meg. Ez a pénz viszont valós: egy hollandiai éremtárban a fényképe és leírása is megvan.⁴ Tóth Ferenc átírása majdnem tökéletes lejegyzést mutat:⁵ azaz vagy ő, vagy az adatközlője láthatta az érmét. Ez viszont azt sejteti, hogy ha az adat valós, akkor a Ruyter holland admirális az egyik legnagyobb győzelmének, az ún. négynapos csatának az emlékérméjével jutalmazhatta meg az általa megszabadított magyarországi gályarabokat.

A 19. századi magyar egyháztörténész jegyzeteiben nem, de egy külföldi kortárs egyháztörténész iratai közt megtaláltam ennek hátterét. A churi állami levéltárban (Staatsarchiv Chur, Svájc) számos iratot őriznek Petrus Dominicus Rosius á Porta (1733–1806) hagyatékából. Róla, magyar útjáról, történelemszemléletéről korábban Jan-Andrea Bernhard svájci, szintén a Graubünden kantonban tevékenykedő lelkész, egyháztörténész tanár jelentetett meg kétnyelvű monográfiát. A felvilágosodás kori svájci lelkészeknek a reformáció történetét tárgyaló latin nyelvű kéziratában olvasható,⁶ hogy pataki tanulmányai idején (1752) több ilyen érmét is látott, s ezek egyike Otrokocsi Fóris Ferenc, a másik Jablonszki János egy-egy rokonától származott.

³ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Quart. Hung. 1043. (= Tóth Ferenc hagyatéka.)

⁴ Histoire Métallique des XVII. Provinces des Pays-Bas. 5 vol. Trad.: Loon, Gerard van. La Haye, Gosse, Neaulme, De Hondt, 1732. (továbbiakban: LOON, 1732.) II. 527. p.

⁵ Itt Tóth Ferenc átíratát közlöm, tévesztés/elírás esetén zárójelben az eredeti szöveg áll.

1) M. A. D. Ruyter Luyt Admiraal. Gen.

2) De Ruyter die den Brit Syn moet *getev pelt* (geteugelt) heeft, aldvs door mvlers handt int govt en silver leeft. Ao MDLXXVI (MDCLXVI) den XIV Ivny.

3) Hier stryckt het Britsch *gevvelt* (gewelt) voor Nederlandt de vlagh *die* (de) Zee heeft noit gevvaeght van Zvlk een *zvaeren* (zwaeben) slag.

⁶ ROSIUS Á PORTA, PETRUS DOMINICUS: Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum. (Chur/Lindau 1771–77), Tomus III., 7. fej. Persecutio Hungarica & Raetica Sympatheia. – Staatsarchiv Chur, StAGR A SP III/ 11a, VI B 9. (továbbiakban: ROSIUS Á PORTA.) 28–29. p.

Itt olvashatjuk az érmeleírást újfent, ami bizonyítja, hogy ugyanarról emlékezett meg Rosius á Porta (1752) és Tóth Ferenc (1808) is:

„in beneficii memoriam datum fuit numisma, in cuius una facie Triremes Neapolitanae representabantur cum hac inscriptione:

'Hier strykt het Britisch gewelt vor (voor) Nederlandt de vlagh de ze heeft noit gewaeght van zulk een zwaeren slagh.'

Facies altera, Ruytera exhibebat effigiem, cum hac epigraphe: *'De Ruyter die den brit syn moet geteugelt heeft aldus door Mullers hant int gouten silver leeft.'*

Vidi ante sex haec lustra in Hungaria, meisque contrectaui manibus duo eius speciei numismata, quorum unum fuerat viri utique insignis Francisci Foris Otrokotsi, qui post tolerata fortissime martyria, in Patriam reuersus, quae naturae humanae est imbecillitas, inde Romanos catholicorum castra transfuerat, mihi monstratum ab Ejusdem, ex filio nepote, qui t. t. apud Magnificium Comitem Franciscum Karolyi de Nagy Karoly Domesticum agebat: alterum possidebat Samuel Jablonczai litterarum Humaniorum in Collegio Debrecinensi studiosus, haereditate acceptum... pondus vero tres praeter propter scutatos argenteos gallicos aequabat.”

Mint látható, a svájci diák többet megnézett, kettőt saját kezében tartott, leírt, s meg is mért. Az érmék egykori tulajdonosai pedig tényleges gályarabok voltak, leszármazottjaik még az eset után 80 évvel is őrizték ezeket. Igen szerencsés a helyzet, mivel mindkét szereplőjét a történetnek, az érmék egykori gályarab tulajdonosait ismerjük, de más-más szerepkörben: Otrokocsi a legismertebb konvertita gályarab, Jablonczai Jánost pedig a debreceni író, Szabó Magda emlegette ősei között.

Otrokocsi Fóris Ferenc (1648–1718) autodidakta módon vált diplomátává. Ha tanulmányi útjait és munkahelyeit sorba vesszük, egy egészen hihetetlen adategyüttest kapunk. Az egykori pataki kálvinista diák, előbb szatmári rektor, majd rövid ideig hollandiai (Utrecht) és német (Marburg) egyetemeken diák (1671–73). Itthon rimaszécsi lelkészként idézte be a pozsonyi véstörvényszék (1674), s meg-nem-alkuvóként jutott el egészen a nápolyi gályákig. Ruyter admirális révén szabadult, s még rab, majd menekült (exul) lelkészként lépett fel a társai érdekében kvázi diplomataként 1675 és 78 között. Előbb Svájc, majd Hollandia, Anglia, Németország protestáns vidékeit járta körbe, kérvényei, történeti (*Furor bestiae*) és misszális iratai több nyelven elérték a nemzetközi közvéleményt. Itthon előbb gyöngyösi lelkész volt, majd 1690 és 1693 közt ismét európai tanulmányi úton vett részt: következett az oxfordi diákság, s időközben folyamatosan publikált, például a magyar nyelv eredetéről. 1694-ben katolikus hitre tért, római tanulmányúton vett részt, és a vatikáni kutatói állásra pályázott, végül a nagyszombati főiskola jogtanára lett.⁷ Az egyik oldalon áll a tény, hogy négy doktorátust szerzett (bölcész, teológiai, római kettős jog) és hatalmas terjedelmű és spektrumú tudományos életművet hagyott maga után. A másik oldalon pedig látunk egy egykor a hitéért kiálló kálvinista lelkészt, egy családi tragédiáktól, frusztrációktól terhelt családi közeget, s végül egy katolikus világi paptanárt. Kapcsolatai közt megtalálunk

⁷ ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. (3. jav. kiad.) 446–448. p.

egyházi főméltóságokat (támogatói voltak más-más időben a tiszántúli református püspök illetve a római pápa), királyok (szász választófejedelem, Oranje–Nassau-i ház), professzorok (Zürich, Leiden, Utrecht, Oxford, Bécs, Graz, Nagyszombat felsőoktatási intézményeiből), diplomaták (van Bruyninx, van Poot, Zaffius) és lelkészek, kereskedők, nyomdászok végtelen sora. Ennek megfelelően az ő pénzérméjét a felekezetváltás kontextusából szemlélte s írta le a svájci lelkész. Ez érthető az érme egykori tulajdonosának életútjából, de az ezt dokumentáló lelkészből is. Rosius á Porta lelkészlelődei 80 évvel korábban a magyarországi gályarabokat, köztük éppen Otrókocsit fogadták Churban, Graubünden központi városában.

Jablonczi Pethes János (1639k.–1688 után) esetén sokkal kevesebb ismert adat maradt fenn tőle és róla. A rabság és gálya után megszabadult lelkész életútjáról már szinte semmit sem tudunk. Egykori levelezéséből derül ki az is, hogy hazatért Magyarországra szolgálni, s 1688 augusztusában még élt.⁸ Az ő alakját a 19. századi nemzeti ébredés tette ismertté. Kiss Bálint szentesi festő nemzeti történelmi festménysorozatának egyik darabjaként alkotta meg *Jablonczi Pethes János búcsúja leányától a leopoldvári börtönben 1674-ben* című képét, olajfestményét (1846), mely azt jelzi, hogy erre a korra a felekezeti arculat helyét felváltotta a nemzeti karakter, a mártírét a kesergő szerepe.

A képnek nagy sikere lett, és beszédes a történet vége: a festményt egy bizonyos Kovács Zsigmond vásárolta meg, aki maga anyai ágon egy másik gályarab, Johannes Simonides leszármazottja volt.⁹ Egy másik adalék szintén ezt az értelmezést erősíti meg. A festő apjának, Kis(s) Bálint (1772–1853) békési esperesnek és a Magyar Tudós Társaság tagjának fennmaradt egy levele, amely a kiállított kép (1846) hátterét magyarázza, és rávilágít a festmény születésének kulturális hátterére. A címzés nélküli levélben az író ismerteti a Kocsi Csergő Bálint-féle leírás alapján a gályarabok szenvedéseit, valószínűsíti Jablonczi és lánya találkozását, és a következő tanúsító adattal zárja történeti szemléjét:

„Jablonczi is még életben levén azon emlék pénzt mint Sz.[ent] ereklyét hozván haza magokkal, melyet a Hollandiai kormány e czélra veretett. E pénz ezüstből van, egyik oldalán van Ruiter admiral hajója; a másik oldalon egy sziklához lelánczozott bárány melyet a genius felszabadít; mind kettő körül irattal; – melyből egy példány a Foktűi családnál Szoboszlón most is látható. – Foktűi János vette el Jablonczi leányát. – Ez emlék-pénzt magam láttam, de semmi áron meg nem kapható.”¹⁰

Ezek szerint tehát az eddig idézett forrásaim egyöntetűen egy olyan érméről szóltak, amely Otrókocsin keresztül került be a látószögbe, s ez a

⁸ Ld. Harsányi Móricz István levele Johann Heinrich Heideggernek (Zürich), Rimaszombat, 1688. augusztus 30. – Zentralbibliothek Zürich, Mss. D. 181. Nr. 196.

⁹ A levél a Magyar Nemzeti Galéria kéziratárában található (ltsz. 1919/1925), idézi: CSERNITZKY MÁRIA: „Jablonczi Pethes János búcsúja”. Még egyszer Kiss Bálint leghíresebb képéről. In: Művészettörténeti tanulmányok Sinkó Katalin köszöntésére. Szerk.: Király Erzsébet – Jávora Anna. Bp., 2002. (A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve, 1997–2001.) 149. p.

¹⁰ Uo.

levél tud egy másik emlékéremről, mely Jablonczai családjában öröklődött. Lehet, hogy több fajta pénzérme is forgalomban volt a gályarabok kapcsán? Az bizonyos, hogy az elsőből készítettek többféle érmét, előlapján a csatában résztvevő holland tengernagyok, így nemcsak Ruyter, de Tromp admirális és Evertsen altengernagy képével, hátlapján az ismertetett győzelmi verssel.¹¹ Ezeken a véseteken látni Néreidákat (egy sellőt és egy hablegényt), amint tengeri koronát tartanak a hős feje fölé, de bárányos ábrázolást nem találtam. Azon az 1676-os érmén, amit Ruyter temetésére is kiállítottak, sem található más ide illő ábrázolás.¹² Emellett Foktői János hagyatéka sem ismert. Hacsak el nem mosódott annyira az admirális arcképe, hogy ezt a szimbólumot belemagyarázzák, azt kell feltenni, hogy volt egy másik emlékérmé is.

Kinek mit jelentett tehát ez az emlékérmé? Ruyter számára a legnagyobb győzelméhez kapcsolódott, ami hírnevet szerzett neki. Ha ezzel ajándékozta meg a megszabadítottakat, az azt is üzenhette volna, az a hős hajóskapitány tette ezt, aki már az angol hajókat is elsüllyesztette (a pénz felirata szerint). Ez azonban – ismerve a puritán szemléletű és kegyes hívő admirálist – kevésbé valószínű. A megszabadításkor elhangzott, a korabeli történetíróknál (G. Brandt, Kocsi Csörgő Bálint, B. Bekker) és levelekben (Ruyter, N. Zaff) szereplő jól ismert helyzetleírás és Ruyter mondata („ennél fényesebb diadalt soha nem arattam”) viszont egy másik értelmezési utat kínál: a saját legnagyobb győzelmét ajánlja fel az Istennek ezekért a rabokért, az ő megmentésükért.¹³ A csata emlékérmé is azt hivatott sugallni, hogy ott és akkor is az Isten kezében való eszközként tekintett magára és tettére az admirális.

Mit jelentett ez a raboknak? A gályarabok – feltesszük, hogy jó protestánsként – nem ereklyeként tekintettek a pénzérmére, hanem mint emlékeztető tárgyat tartották és örökítették tovább családjaikban: erre utal Jablonczai esete, amikor 80 évvel a történetek után az unokája mint debreceni diák kapta és őrizte azt, sőt még a 19. század közepén is a család féltve őrzött kincse volt. Otrókocsi esete különösebb: egy lányáról tudunk és még protestáns papként a válásáról. Katolikus tanárként megküldte az írásait patrónusainak, barátainak és a régi iskoláinak is. Akár így is kerülhetett az egykori emlékeztető pénzérme vissza a családba, minthogy 1694 után az „eltévedett juh” már erre nem tarthatott igényt. A tárgyak szimbólumértékét értette és ennek megfelelően írta le Rosius á Porta, a későbbi svájci lelkész is. Az a megye (Graubünden), ahonnan ő is származott és a város (Chur), ahol majd dolgozott, fogadta Svájcban elsőként a gályarabokat. Innen származott a zürichi teológiát és padovai orvosit végzett Niccolo Zaff is, aki a kiszabadítás legnagyobb mozgatója volt. A svájci diák pataki fogadója pedig az az ifj. Csécsi János (1689–1769) pataki professzor volt, akinek már az apja is az elűzött pataki Collegium egyszemélyes professzoraként dolgozott. Ő adta Rosius á Porta kezébe a Lampe–Ember Pál-féle

¹¹ LOON, 1732. II. 527–530. p.

¹² LOON, 1732. III. 176. p.

¹³ PUSZTAI GÁBOR: Michiel Adriaenszoon de Ruyter a holland nemzeti hős. In: Michiel de Ruyter és Magyarország. Szerk.: Bitskey István – Pusztai Gábor. Debrecen, 2008. 112–116. p.; BITSKEY ISTVÁN: De Ruyter admirális és a magyar irodalom. In: Uo. 210–215. p.

egyháztörténetet és mesélt az őseik mártíriumáról, s ez – a diák jegyzetei alapján – igen meghatotta őt.¹⁴ És az ifjabb Csécsi volt az is, aki a magyar protestáns diákok svájci egyetemi ösztöndíjait még 1715 körül kijárta a patakiaknak.¹⁵ A Tóth Ferenc-féle leírás (1808) viszont azt sejteti, hogy a pápai teológiai tanár már nem ezt a kontextust jelenítette meg, és a szentesi lelkésznek, Kiss Bálintnak a festő fia sem jelenített meg mást a lelkész-ősök szenvedésében, mint a nemzeti sors szimbólumát. A pápai tanár viszont még láthatta a fent említett pénzérmét, melyet ma már csak külföldi múzeumi ritkaságként tekinthetünk meg: egy hungaricaként is számon tartható „kvázi protestáns ereklyeként”.

(Csorba Dávid)

¹⁴ ROSIUS À PORTA. 27. p.

¹⁵ DIENES DÉNES: Ifj. Csécsi János – egy különös korszak a kollégium történetében. In: Dienes Dénes – Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégium története. Sárospatak, 2013. 57. p.